

Landschap voor gevorderden

Ontwerp en ontwikkeling van de Noordoostpolder, 1942–2009

Bij het droogvallen in 1942 was de Noordoostpolder (60.000 hectare) een economische belofte. Hier zou gewasenteelt met de modernste middelen gaan plaatsvinden. Vier eeuwen na de eerste grote, zeventiende eeuwse inpolderingen en droogmakerijen was de techniek van landwinning uitgegroeid tot een aparte wetenschap. Voor de stedenbouwkundige en landschappelijke inrichting werd een beroep gedaan op jongere disciplines als sociografie, sociologie en landschapsarchitectuur.

Waar de zeventiende eeuwse droogmakerij de Beemster werd ontwikkeld en bewoond door een elite van Amsterdamse kooplieden en hun pachters, werd de

Noordoostpolder ontwikkeld door de rijksoverheid en bewoond door pioniers uit het hele land. De programmatische opzet voor de Beemster bestond uit een combinatie van 'nut en lust': landbouwbedrijven en buitenplaatsen voor Amsterdamse families. De opzet van de Noordoostpolder was gericht op één hoofdgebruiker: de boer. De pioniers ondergingen een uitvoerige selectieprocedure om in dit moderne landbouwgebied te mogen werken en waren vaak afkomstig uit landbouwgebieden met een armere grondsoort, waar het lastig boeren was. Ook 'overtollige' boerenzonen uit gebieden met een vergelijkbare grondsoort van zware klei konden zich aanmelden voor een bedrijf in de Noordoostpolder, terwijl de watersnoodramp van 1953 ook Zeeuwse boeren deed vertrekken naar het nieuwe land. Door de achtergrond en afkomst van de pioniers is de Noordoostpolder één van de eerste multiculturele experimenten: op de begraafplaats liggen boeren uit de Groningse Veenkoloniën (Onstwedde, Grijpskerk), Brabant (Etten-Leur, Ginneken), Utrecht (Vreeland), Friesland (Hindeloopen) en Zeeland (Walcheren).

De pioniers kwamen met hun gezinnen terecht in de landbouwutopie van de jaren vijftig. Alles was modern: de

Marinke Steenhuis

Landscape for the Advanced

Design and Development of the Noordoostpolder, 1942–2009

When the Noordoostpolder (60,000 hectares) stood clear of water in 1942, it was full of economic promise. Crops would be cultivated here with the most modern of methods. Four centuries after the first great land reclamation projects in the seventeenth century, the technique of inpoldering had grown into a separate science. For the town and country planning of the newly reclaimed land, younger disciplines such as social demography, sociology and landscape architecture were called upon.

Whereas the seventeenth-century Beemster polder was developed and inhabited by an elite of Amsterdam merchants and their leaseholders, the

Noordoostpolder (North East Polder) was developed by the state and inhabited by pioneers from all over the country. The programmatic setup of the Beemster was a combination of 'practical use and pleasure': farms and country estates for Amsterdam families. The setup of the Noordoostpolder was aimed at one primary user: the farmer. The pioneers underwent an extensive selection procedure to be allowed to work in this modern agricultural area, often coming from areas with poorer soil where farming was difficult. The 'surplus' sons of farmers from areas with comparable soils of heavy clay could also apply to set up a business in the Noordoostpolder, while the Great Flood of 1953 brought farmers from Zeeland to the new land as well. The different backgrounds and origins of those pioneers make the Noordoostpolder one of the first multicultural experiments in the Netherlands: lying in the graveyard are farmers from Groningen's Veenkoloniën, or Fen Colonies (Onstwedde, Grijpskerk), and from the provinces of Brabant (Etten-Leur, Ginneken), Utrecht (Vreeland), Friesland (Hindeloopen) and Zeeland (Walcheren).

The pioneers and their families found themselves in the agricultural utopia of the 1950s. Everything was modern: the

*De Noorddoostpolder in 2007, beplante wegen en erven in het groen /
The Noorddoostpolder in 2007, with tree-lined roads and farmyards surrounded by greenery*

In de Noorddoostpolder werden 1000 identieke schokbetonnen schuren geplaatst, met schuine kappen en een abstracte opengewerkte gevel. De standaardschuur werd in 1947 ontworpen door het Amsterdamse architectenbureau Nielsen en Spruit; de NV Schokbeton uit Zwijndrecht vervaardigde standaard elementen in een voor dat doel opgerichte fabriek in Kampen. Hiermee stond de goothoogte, nokhoogte en breedte vast en was de schuur alleen in de lengte uit te breiden. / Thousands of identical prefabricated concrete barns with pitched roofs and abstract openwork façades were built in the Noorddoostpolder. The standard barn was designed in 1947 by the Amsterdam architecture firm Nielsen en Spruit; the NV Schokbeton company in Zwijndrecht produced standard prefab elements in a specially set up factory in Kampen. The height of gutter and ridge and the width were fixed; the length of the barn could be adjusted to the size of the farm.

ontwatering van het land met drie grote kanalen, het efficiënte wegennet met daaraan de boerderijen en de dorpen, de voorzieningen in de hoofdplaats Emmeloord, de mechanische bewerking van het land met tractoren en de opslag van gewassen (aardappelen, bieten, uien en wortelen) in speciaal voor de polder ontworpen, schokbetonnen schuren. Hier had de perfecte boerensamenleving, van het grootste landschapselement tot de kleinste eenheid, van het boerenerf en de stoep naar de landarbeiderswoning, gestalte gekregen.

Maar het begon met een lege, kale en onafzienbare vlakke. Hoe werd de inrichting van dit staatslandschap gecoördineerd, welke ideeën lagen eraan ten grondslag?

Ontwerp voor een overheids-landschap, 1942–1960

Sociaal-economisch onderzoek aan het eind van de jaren dertig had uitgewezen dat een hoofdplaats (het latere Emmeloord) met daaromheen een krans van dorpen het meest geschikte ruimtelijke model zou zijn.¹

Een hoofdverkeersroute langs de oostkant van Emmeloord verbond de nieuwe

polder met de steden Kampen en Lemmer op het oude land. Drie gemalen, bij Urk, Vollenhove en Lemmer zorgden voor de uitwatering van de drie hoofdkanalen: de Urkervaart, de Zwolse Vaart en de Lemstervaart. Secundaire kanalen lagen op een onderlinge afstand van 5 km. Het dorpenmodel was ondermeer gebaseerd op het functioneren van kleiakkerbouwgebieden als de Hoekse Waard (ongeveer half zo groot als de Noordoostpolder) en zijn centrum Oud-Beijerland, maar ook op de nederzettingenstructuur van Friesland en de kop van Noord-Holland. De onderlinge afstand tussen de dorpen moest 7 km zijn, zodat deze met moderne verkeersmiddelen goed overbrugbaar was en dorpen zou opleveren van 4.000 inwoners, met een goed voorzieningenniveau.²

Bij de stedenbouwkundige en landschappelijke opzet van de Noordoostpolder heeft de Rotterdamse stedenbouwkundige ir. P. Verhagen (1882–1950) een cruciale rol gespeeld. Hij was als adviseur van de Dienst der Zuiderzeewerken betrokken bij het ontwerpproces vanaf 1937 tot zijn dood in 1950.³ Zijn verdiensten lagen op drie vlakken: hij maakte de eerste dorpsontwerpen, stelde de hoofdlijnen voor de landschapsofbouw van de nieuwe polder vast en

three large canals for keeping the land drained; the efficient network of roads connecting the farms and villages; the amenities in Emmeloord, the principal town; the mechanical cultivation of the land with tractors; the storage of crops (potatoes, beets, onions and carrots) in prefabricated concrete barns especially designed for the polder. The perfect farmer's society had been created, from the largest element of the landscape to the smallest unit, the farmyard and the farmer's house.

It started out, however, as an empty, barren, endless plain. How was the planning of this state landscape coordinated and what were the fundamental ideas behind it?

Design for a Government Landscape, 1942–1960

Socioeconomic research at the end of the 1930s had shown that the most suitable model would be a principal town (the later Emmeloord) with a ring of villages around it.¹

A main road along the eastern side of Emmeloord connected the new polder with the towns of Kampen and Lemmer on the old land. Three pumping stations,

at Urk, Vollenhove and Lemmer, took care of the discharging of water from the three main canals, respectively the Urkervaart, the Zwolse Vaart and the Lemstervaart. Secondary canals lay at a distance of 5 km from each another.

The village model was based in part on the functioning of clay-farming regions such as the Hoekse Waard (roughly half as large as the Noordoostpolder) and its centre, Oud-Beijerland, but also on the structure of the settlements in Friesland and at the tip of North Holland. The distance between the villages had to be 7 km, so that it could be easily travelled with modern vehicles; resulting in villages of 4,000 inhabitants with a good level of amenities.²

The Rotterdam urban designer P. Verhagen (1882–1950) played a crucial role in the original town and country planning for the Noordoostpolder. As adviser for the Zuiderzee Works Department, he was involved in the design process from 1937 until his death in 1950.³ His achievements were in three areas: he made the first village designs, determined the main structural features of the landscape in the new polder, and set a strategy for realising those features. This strategy consisted of bringing together the different government agencies,

bepaalde een strategie om deze hoofdlijnen te verwezenlijken. Die strategie was het samenbrengen van de verschillende betrokken rijksdiensten, die onderling overhoop lagen, in één interdisciplinaire Beplantingscommissie.

Ontwerpen op de regionale schaal

Als een van de weinige ontwerpers in Nederland ontwierp Verhagen in het interbellum stads- en landschapsplannen op de regionale schaal. Samen met compagnon M. J. Granpré Molière leverde hij in 1921 een ontwerp voor IJsselmonde (het gebied ten zuiden van Rotterdam) en in 1925 voor de tegenwoordige zuidvleugel (de strook tussen Rotterdam en Den Haag). In de jaren veertig adviseerde hij de gezamenlijke gemeenten in de Hoekse Waard en Lopikerwaard over uitbreidingsmogelijkheden van de kernen en behoud van het open landschap. Verhagen bezat het vermogen een landschap te ontleden en vanuit het geheel van beeldbepalende elementen een nieuw stedelijk landschap te ontwerpen dat geen optelsom was van onderdelen, maar een nieuw landschap waarin de traditie een vanzelfsprekende plaats had. Het onderzoeksrapport

Het toekomstig landschap van de Zuiderzeepolders (1928), waarin polders uit verschillende tijdperken werden geanalyseerd als referentie voor het nieuwe Zuiderzeeland, is een voorbeeld van deze werkwijze. Bij alle bovengenoemde projecten ging het Verhagen om het maken van een nieuw landschapsontwerp, dat niet letterlijk voortbouwde op het verleden – de nieuwe samenleving stelde andere eisen van verkeer, landbewerking en bewoning – maar daar wel typologisch en in schaal en maat van afgeleid was.

- 1 Typoscript door ir. J. A. Kuiper, 'De voorontwerpen voor de dorpsplannen voor de Noord-oostpolder' (z.d.), 1. Archief KuiperCompagnons, Rotterdam.
- 2 F. L. van der Bom, *Nota betreffende de bewoning van den Noordoostelijken Polder* (Den Haag: Dienst der Zuiderzeewerken, juli 1938), 14–17. Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad.
- 3 De eerste schetsen voor Emmeloord van Verhagen uit 1938 werden door stedenbouwkundige C. Pouderoyen omgewerkt tot een definitief stadsontwerp, terwijl de dorpsontwerpen door particuliere stedenbouwkundigen en architecten werden verzorgd. Wieger Bruin ontwierp Marknesse, Luttelgeest, Bant en Rutten; ir. F. H. Dingemans Ens en Kraggenburg; ir. Th. Nix Tollebeek; Marius Duintjer Creil en Espel, terwijl de architectengroep 'de 8' gezamenlijk het ontwerp voor Nagele voor haar rekening nam. W. Bruin, 'Over de dorpen van de Noordoostpolder', *Forum*, nr.10 (1955) 1–2, 24.

which were at odds with one another, in one interdisciplinary 'Beplantingscommissie' (Planting Committee).

Designing at the Regional Level

In the interim between the two World Wars, Verhagen was one of the few designers in the Netherlands to make town and country plans at the regional level. Together with his partner M. J. Granpré Molière, he produced a design in 1921 for IJsselmonde (the area to the south of Rotterdam) and in 1925 for the present-day 'zuidvleugel' (south wing), the zone between Rotterdam and The Hague. In the 1940s he advised the municipalities in the Hoekse- and Lopikerwaard regions on the possibilities of expanding their centres while maintaining the open landscape. Verhagen was capable of analysing a landscape and then creating an urban landscape from the whole of visually dominant elements that was not a sum of parts, but an entirely new landscape in which tradition had an obvious place. The research report *Het toekomstig landschap van de Zuiderzeepolders* (The Future Landscape of the Zuiderzee Polders, 1928) in which polders from different eras were ana-

lysed as a reference point for the new Zuiderzee land is an example of this methodology. With all of the above-mentioned projects, Verhagen was concerned with making a new landscape design that did not literally build upon the past (after all, the new society made other demands on traffic, agriculture and housing) but did derive from it typologically and in scale and measure.

- 1 Typoscript by J. A. Kuiper, 'De voorontwerpen voor de dorpsplannen voor de Noordoostpolder' (s. a.), 1. KuiperCompagnons Archives, Rotterdam.
- 2 F. L. van der Bom, *Nota betreffende de bewoning van den Noordoostelijken Polder* (The Hague: Dienst der Zuiderzeewerken, July 1938), 14–17. Nieuw Land Erfgoedcentrum, Lelystad.
- 3 The first sketches that Verhagen made in 1938 for the town of Emmeloord were reworked by urban designer C. Pouderoyen into a definitive town plan, while private urban designers and architects designed the plans for the villages. Wieger Bruin designed the villages of Marknesse, Luttelgeest, Bant and Rutten; F. H. Dingemans designed Ens and Kraggenburg; Th. Nix designed Tollebeek, Marius Duintjer designed Creil and Espel; while the architect group 'de 8' collectively made the design for Nagele. W. Bruin, 'Over de dorpen van de Noordoostpolder', *Forum*, no. 10 (1955) 1–2, 24.

Drie ritmes

Verhagen zag een landschap voor zich dat een synthese was van de elementen bebouwing, beplanting en infrastructuur. Om het landschap maat en schaal te geven gebruikte hij het begrip ritme. 'Een ritme moet zowel te vinden zijn in een geleding van het geheel als ook in een kleiner ritme daaronder, en weer een eigen ritme daaronder; ter wille van de duidelijkheid en de zuinigheid gescheiden van elkaar.'⁴

Het ritme van de Noordoostpolder moest in de eerste plaats ontstaan door geleding van het immense gebied, waarbij de wegen, kanalen, de landbouwkundige verkaveling, de nederzettingen en boerderijen maatgevend waren. 'Elk dezer factoren,' aldus Verhagen in 1942, 'heeft een eigen stramien-verlangen, en uit de samenhechting dezer stramiens is het grote stramien van de polder afgeleid.'⁵ De wegen en kanalen doorkruisten een akkerbouwgebied dat verkaveld was door afwisselend om de 800 m een landweg en een niet-bevaarbare sloot aan te leggen. Bij een breedte van 300 m per kavel leverde dit dus een bedrijfsmaat van 24 hectare op. Op iedere 4,8 km was een haakse dwarsweg geprojecteerd, terwijl de akkerbouwer zijn producten

binnen een afstand van 5 km naar een los- en laadplaats aan een kanaal kon transporteren. Uitgaande van de grondsoort had de commissie aan de randen van de polder op de armere, niet voor landbouw geschikte gronden, vier boscomplexen geprojecteerd.

Deze boscomplexen waren van onvoldoende invloed om voor de hele polder een overzichtelijk landschap te scheppen. Daarom stelde Verhagen een tweede ritme voor, het opdelen van de polder in vier grote compartimenten, begrensd door wegen en naastgelegen kanalen. Zo kon volgens Verhagen een reeks van verwante landschappen ontstaan die door hun kleinere schaal en beplanting de onafzienbare vlakte opdeelden en samenhang gaven. 'De beplanting geeft de plastic zonder welke het landschap slechts horizon, en de ruimte slechts leegte zou zijn. Zij karakteriseert ook; van de beplanting hangt het af of de polder tot een monumentaal landschap zal worden of een dood en dor stramien.'⁶

Aan de westrand van de polder waren over grotere afstanden windschermen gedacht, met daarachter kleinschalige bedrijven. In het midden van de polder zou het landschap aanmerkelijk opener zijn dan elders; daar zorgden grote bedrijven van 36 tot 48 hectare voor een land-

Three Rhythms

Verhagen envisioned a landscape that was a synthesis of the elements of buildings, greenery and infrastructure. To give the landscape a certain structure and scale, he used the concept of rhythm. 'Rhythm must be found in a part of the whole as well as in a smaller rhythm within that, and another rhythm within that, separate from each other for the sake of clarity and economy.'⁴

The rhythm of the Noordoostpolder in the first place had to come from an articulation of that immense area, with the criteria being roads, canals, agricultural land division, settlements and farms. 'Each of these factors,' said Verhagen in 1942, 'has its own urge to form a pattern, and the larger pattern of the polder is based on the combination of these patterns.'⁵ The roads and canals ran through an agricultural area that was divided into lots by alternately constructing a road and a non-navigable ditch every 800 m. With a width of 300 m per lot, this resulted in a farm of 24 hectares. At every 4.8 km, a crossroad was planned at right angles, while the farmer could transport his products to a loading point on a canal within a distance of 5 km. Using soil as a criterion,

the committee planned four forest complexes at the edges of the polder on poorer soil unsuitable for agriculture. However, the forest complexes did not have sufficient impact to create an orderly landscape for the entire polder. Verhagen therefore proposed a second rhythm, the division of the polder into four large 'compartments', delimited by roads and adjacent canals. This way, according to Verhagen, there could be a series of connected landscapes that would divide the immense plain and give it coherence through their smaller scale and planted greenery. 'The greenery gives the landscape a sculptural quality, without which there would only be horizon, and the space would only be emptiness. It also adds character; the greenery determines whether or not the polder becomes a monumental landscape or a lifeless, dull area.'⁶

At the western edge of the polder, windscreens sheltering small-scale farms were envisioned over greater distances. In the middle of the polder, the landscape would be considerably more open than elsewhere; there, large farms ranging from 36 to 48 hectares would give the landscape an open look that had not existed on the old land. In this middle area, the openness would be further emphasised

schapsbeeld dat op het oude land nog niet bestond. In dit middengebied werd de openheid nog eens versterkt door het onbeplant laten van de wegen, op het assenkruis na, waarvan de wegen aan beide zijden met bomen beplant zouden worden.

Het derde ritme werd gevormd door de dorpen en erven. Verhagen streefde naar compacte dorpen met een sterk sprekend silhouet, ingebed in het groen.⁷ Kleine gehuchtjes van landarbeiderswoningen tussen de dorpskernen zouden het landschap nog kunnen verrijken. Boerderijen kwamen vooral langs de landwegen te liggen. Hun uiterlijk zou sterk gelijkvormig zijn; afgeleid van één zelfde of slechts heel weinig typen. Voor het landschap hindert dat minder, aldus Verhagen, 'omdat de erven rijk beplant worden' en 'in het beeld het geheel van het erf van groter werking is dan de gevels'.⁸

De Beplantingscommissie

Het is van belang om de twee opdrachtgevers in de polder te identificeren: de Dienst der Zuiderzeewerken, waar Verhagen voor werkte, was verantwoordelijk voor de aanleg van de polder, de Wierin-

germeerdirectie voor de inrichting ervan. Het contact tussen beide rijksdiensten was moeizaam. De Wieringermeerdirectie besteedde het beplantingsplan in 1942 uit aan de Afdeling Landschapsverzorging van Staatsbosbeheer, die de kersverse hoogleraar landschapsarchitectuur dr. ir. J.T.P. Bijhouwer vroeg als beplantingsadviseur. Bijhouwer en Verhagen kenden elkaar sinds 1932 als leden van de Landschapscommissie van het Instituut voor Stad en Landschap van Zuid-Holland. Bijhouwer had als gemeentelijk tuinarchitect van Rotterdam het ontwerp

4 *Stad en land, tentoonstelling gewijd aan landschaps- en stedschoon*, tentoonstellingscatalogus Stedelijk Museum Amsterdam, juni–november 1942. De Raad van Advies telde 27 leden onder voorzitterschap van J.P. Fockema Andreae, oud-voorzitter van de Stedebouwkundige Raad. Naast Fockema Andreae waren vele NIVS-prominenten in de Raad van Advies vertegenwoordigd, ook Verhagen, als hoofd van de Wederopbouw van Middelburg. De tentoonstelling vormde een culminatiepunt van contacten tussen architecten, stedenbouwkundigen en belangengroepen voor de verzorging van stad en land tijdens de bezetting.

5 P. Verhagen, 'Stedebouw en landschap in de nieuwe Zuiderzeepolders', *Verslag van de achtste Monumentendag* (Amsterdam, 1942), 23.

6 *Ibid.*, 24.

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*

by not planting trees along the roads, except along the main axis, which would be planted with trees on both sides.

The third rhythm was formed by the villages and farms. Verhagen aimed for compact villages with a strongly expressive silhouette, embedded in greenery.⁷ Small hamlets of farm workers' houses located between the centres of the villages could further enrich the landscape. Farms were mainly situated along the country roads. Their appearance would be exceedingly similar, all being of the same or only a few types. That did not really matter, said Verhagen, 'because the farmyards are richly planted' and 'the farmyard as a whole has a greater impact on the look of the landscape than the façades of the buildings'.⁸

The Planting Committee

It is important to identify the two commissioning parties in the polder: the Zuiderzee Works Department, for which Verhagen worked, was responsible for the construction of the polder, while the Directorate of the Wieringermeer was responsible for its layout and design. Communication between the two government services was difficult. In 1942

the Directorate of the Wieringermeer contracted out the planting plan to the Forestry Commission's landscape managing service, which asked the brand-new professor of landscape architecture J.T.P. Bijhouwer to be greenery advisor. Bijhouwer and Verhagen had known each other since 1932 as members of the landscape committee of the South Holland Institute for City and Landscape. As municipal garden architect for Rotterdam, Bijhouwer had worked out the details of the design made by Granpré

4 *Stad en land, tentoonstelling gewijd aan landschaps- en stedschoon*, exhibition catalogue, Stedelijk Museum Amsterdam, June–November 1942. The Advisory Council had 27 members, under the chairmanship of J.P. Fockema Andreae, ex-chair of the Urban Design Council. In addition to Fockema Andreae, many prominent members of the NIVS (the Dutch Institute of Public Housing and Urban Design) were in the Advisory Council, including Verhagen, as Head of the Reconstruction of Middelburg. The exhibition was a culminating point of contacts between architects, urban designers and interest groups for the upkeep of town and country during the wartime occupation.

5 P. Verhagen, 'Stedebouw en landschap in de nieuwe Zuiderzeepolders', *Verslag van de achtste Monumentendag* (Amsterdam, 1942), 23.

6 *Ibid.*, 24.

7 *Ibid.*

8 *Ibid.*

van Granpré Molière, Verhagen, Kok en Klijnen voor de Kralingse Plas uitgewerkt. Net als Verhagen vond Bijhouwer het belangrijk om cultuurlandschappen te scheppen die van een nieuwe schoonheid zouden zijn en als een verrijking, in plaats van een bedreiging beschouwd zouden worden.

Verhagen en Bijhouwer zaten wat hun ideeën over beplanting betreft op één lijn, maar de twee opdrachtgevers vormden met hun geharrewar een risico. Daarom stelde Verhagen voor een commissie te vormen uit leden van de Directie van de Wieringermeer, de Dienst der Zuiderzeewerken, het Staatsbosbeheer en de stedenbouwkundige adviseurs.⁹ Het lukte in 1943, mede geholpen door de stilgevallen bouwproductie in de oorlogsjaren, om de verschillende betrokken partijen in één Beplantingscommissie samen te brengen. Vanuit Verhagen's opzet voor het landschap en de beplanting werkte de commissie aan een nadere verfijning. De drie ritmes waar Verhagen op doelde, kregen vorm: het eerste ritme bestond uit de accentuering van randen van de polder en het assenkruis van hoofdwegen, het tweede uit de compartimenten van beplanting in de vier kwadranten van het assenkruis en het derde uit de dorpen en de boerderij-erven.

Het algemeen beplantingsplan werd op 3 januari 1948 door de minister goedgekeurd.¹⁰

De boer en de stedeling

In het nieuwe landschap had de recreant wel een plek, maar geen expliciete. De polder was een productiegebied dat ver verwijderd lag van de grote steden. Deze opvatting zou de inzet worden van een principiële verschil van mening. Verscheidene collega-ontwerpers, zoals architect W.M. Dudok en stedenbouwkundige C. van Eesteren, leden van de in 1943 opgerichte werkgroep van de Contactcommissie voor natuur- en landschapsbescherming bepleitten in de Noordoostpolder juist de aanleg van specifiek voor de recreant ontworpen

9 A. M. C. van Dissel, *59 jaar eigengereide doeners in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringermeer. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders 1930–1989* (Zutphen: Walburg Pers, 1991), 164.

10 G. Andela, K. Bosma, et al., *De inrichting van de IJsselmeerpolders 1920–1960. Ideeën over verkaveling, nederzetting en landschap* (Groningen, 1983), niet-uitgegeven manuscript van de Rijksuniversiteit Groningen, vakgroep Planologie en Demografie, 205.

Molière, Verhagen, Kok and Klijnen for the Kralingse Plas. Like Verhagen, Bijhouwer found it important to create cultural landscapes that would have a new beauty and be considered an enrichment rather than a threat.

Verhagen and Bijhouwer were in accord when it came to greenery, but the squabbling of the two commissioning parties constituted a risk. Verhagen therefore proposed forming a committee comprised of members of the Directorate of the Wieringermeer, the Zuiderzee Works Department, the Forestry Commission and the urban design advisors.⁹ Thanks in part to the standstill in construction during the war years, the various parties were successfully brought together in one Planting Committee in 1943. Starting with Verhagen's design for the landscape and greenery, the committee worked on refining it further. The three rhythms proposed by Verhagen acquired form: the first rhythm comprised the accentuation of the edges of the polder and the axis of main roads; the second the compartmenting of greenery in the four quadrates of the coordinate system, and the third the villages and farmyards. The Minister approved the general greenery scheme on 3 January 1948.¹⁰

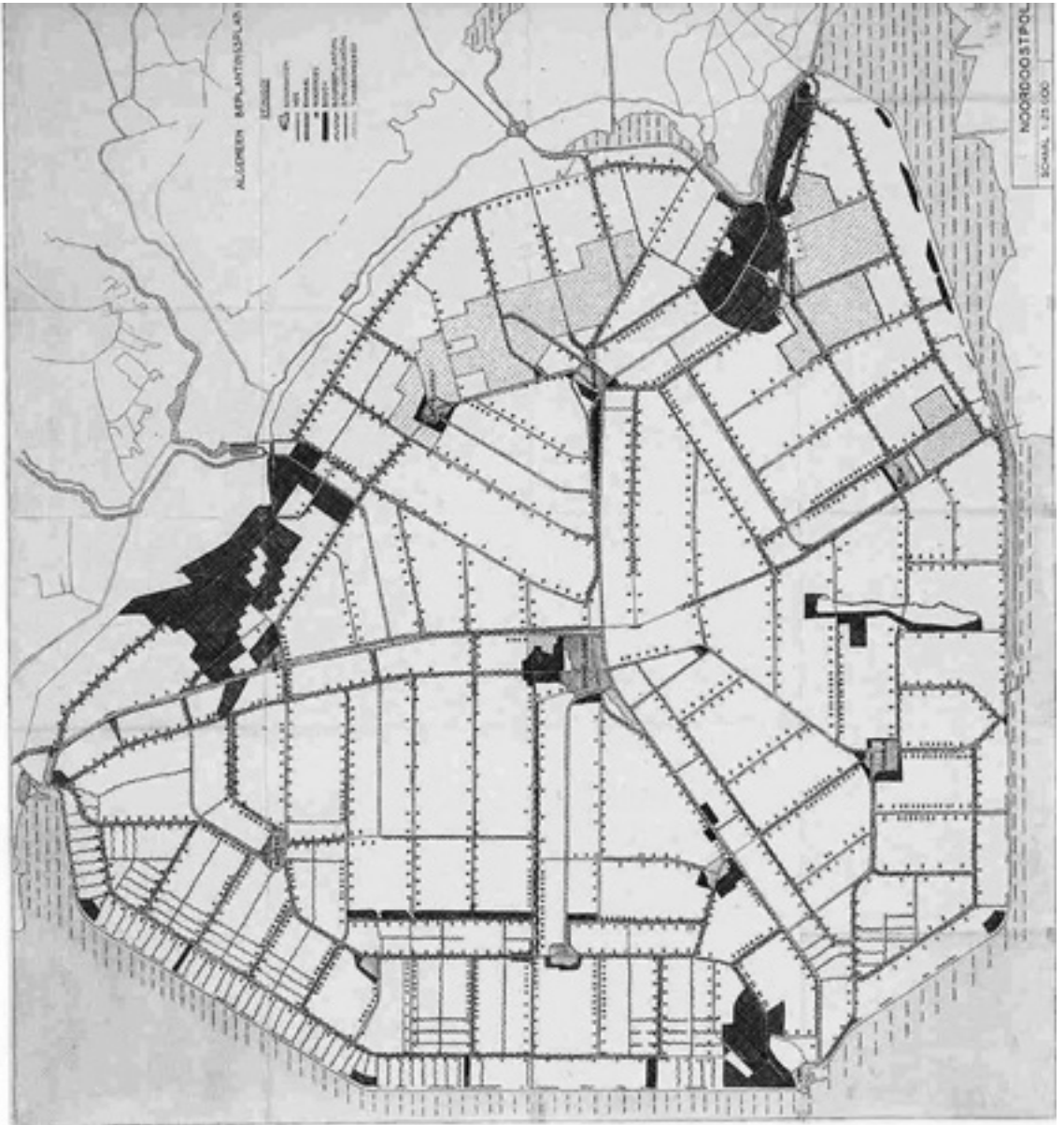
Farmers and Urbanites

Recreation had a place in the new landscape, but not an explicit one; the polder was considered a production zone far removed from the big cities. This outlook would spark a fundamental difference of opinion. Various colleagues such as architect W.M. Dudok and urban designer C. van Eesteren, members of the work group for the Contact Committee for the Protection of Nature and Landscape set up in 1943, argued for specifically constructing facilities for recreation, such as touristic bicycle paths, hills and ponds.

The dream of Dudok and Van Eesteren was not realised, but it is illustrative of the difference between urban and country perceptions of recreation. According to Zuiderzee Works Department director De Blocq van Kuffeler in 1942: 'The need

9 A. M. C. van Dissel, *59 jaar eigengereide doeners in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringermeer. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders 1930–1989* (Zutphen: Walburg Pers, 1991), 164.

10 G. Andela, K. Bosma, et al., *De inrichting van de IJsselmeerpolders 1920–1960. Ideeën over verkaveling, nederzetting en landschap* (Groningen, 1983), unpublished manuscript of the Department of Planning and Demography at the University of Groningen, 205.

Het beplantingsplan voor de Noordoostpolder, een gezamenlijk ontwerp van de Beplantingscommissie met als grondslag de drie ritmes die Verhagen introduceerde, 1947 / The greenery plan for the Noordoostpolder, a collective design by the Greenery Committee based on the three rhythms introduced by Verhagen, 1947

Noordoostpolder, toestand op 1 april 1954 / Noordoostpolder, situation on 1 April 1954

De schaalvergroting in de landbouw zorgt voor megaschuren in het landschap die zich moeizaam verhouden tot het naoorlogs gecomponeerde landschapsbeeld / The increased scale of farming has resulted in mega-barns that look out of place in a landscape composed shortly after the war

voorzieningen, zoals toeristische fietspaden en heuvels met waterpartijen.

Het wensbeeld van Dudok en Van Eesteren werd niet gerealiseerd, maar het is exemplarisch voor de stedelijke en landelijke beleving van recreatie. Zo formuleerde de directeur van de Dienst der Zuiderzeewerken De Blocq van Kuffeler het in 1942: 'De behoefte [aan recreatie] komt vooral uit de steden, in de polder bestaat juist een tegenovergestelde behoefte: behoefte aan beperking ter bescherming tegen de ruimte rondom. Menschen uit de stadssfeer lopen dan ook het gevaar het vraagstuk van huis uit niet zuiver aan te voelen. Wij moeten deze zaak in de eerste plaats beoordelen naar de behoeften van het nieuwe gebied zelf.'¹¹

Door de doorgaans tegenover elkaar staande Directie van de Wieringermeer en de Dienst der Zuiderzeewerken samen te laten werken, en hun belangen te integreren, ontstond een beplantingsplan dat door beide partijen werd ondersteund, en stand hield toen de werkgroep van de Contactcommissie er kritiek op leverde. Het resultaat was een landschap van, zoals Verhagen het formuleerde: '(...) een forse, mannelijke, van zéér grote, nog wat onwennig aandoende schaal, voorlopig weinig teder en speels; dat moet

er ingeleefd worden. Meer een werkhof dan een luthof, maar toch boeiend voor wie het aan kan; voor wie zich in het polderleven kan en wil indenken, waarvan het de zuivere en complete uitdrukking zal worden. (...) Een landschap geeft meer weer dan de maximum broodwinning bij de minste inspanning; er wordt in gewoond, geleefd.'¹²

Een nieuw ritme

Bijna zeventig jaar na het ontstaan van de Noordoostpolder is de landschappelijke en ecologische verrommeling in dit cultuurlandschap zeer beperkt gebleven. Emmeloord heeft een aantal uitbreidingswijken, terwijl ook in de meeste dorpen een paar straten zijn toegevoegd. Maar buiten de bebouwde kom zijn op een enkele natuurvriendelijke oever na alle elementen uit het stedenbouwkundig en landschappelijk ontwerp nog intact, ook het beplantingsplan.

In 2002 interviewde ik de landschapsarchitect Piet Kelder (1922), die van 1945 tot 1962 aan de realisatie van het

¹¹ Verhagen, 'Stedebouw en landschap', op. cit. (noot 5), 30 (verslag van de discussie).
¹² Ibid., 24.

[for recreation] comes mainly from the cities; in the polder there is an opposite need: for delimitation, as a protection from the surrounding space. People who come from the city run the risk of not being in a position to really understand the issue. We must first of all judge this matter in light of the needs of the people in the new region itself.'¹¹

Once the generally opposing Directorate of the Wieringermeer and the Zuiderzee Works Department started working together and integrating their interests, they produced a greenery plan that both parties could support – and that held up when criticised by the Contact Committee. The result was a landscape that, as Verhagen put it: '... has a powerful, masculine, extremely large and still rather uneasy scale, for the time being with little that is tender or playful, that still has to be lived in. More of a work garden than a pleasure garden, but yet fascinating for those who are up to it, for those who can and want to imagine themselves living the polder life, becoming its pure and complete expression ... A landscape reflects more than the maximum livelihood for the least effort; it is also a place where people live.'¹²

A New Rhythm

Almost 70 years after the creation of the Noordoostpolder, very little cluttering of the layout and ecology of this cultural landscape has occurred. Emmeloord has acquired a number of outlying districts, while in most villages a few streets have also been added. But outside the built-up area, with the exception of the occasional encroachment of nature on the banks of waterways, all elements of the town and country plan are still intact, including the greenery plan.

In 2002, I interviewed landscape architect Piet Kelder (b.1922), who worked on the realisation of the greenery plan from 1945 to 1962. His reflection on the proceedings makes a good deal of things clear about the planning and realisation of this work, but also about the importance of good supervision: 'Together with forester Maarten Mantje, we worked out the greenery scheme and the actual planting. I was responsible for the planting of the roads, farmyards and wooded areas. The axis formed by the canals with parallel roads offered

¹¹ Verhagen, 'Stedebouw en landschap', op. cit. (note 5), 30 (report on the discussion).
¹² Ibid., 24

beplantingsplan werkte. Zijn reflectie op de werkzaamheden, maakt veel duidelijk over de opzet en aanpak van dit werk, maar ook over het belang dat een dergelijk plan stelt aan goed beheer: 'Samen met bosbouwkundige ing. Maarten Mantje zorgden we voor de uitwerking van het beplantingsplan en de daadwerkelijke aanplant. Ik was verantwoordelijk voor de weg-, erf- en bosbeplantingen. Het 'massieve assenkruis', gevormd door de kanalen met de parallelle wegen, bood prachtige beplantingskansen. De strook tussen kanaal en vaart, die hoefden de boeren niet, dus die kregen wij. Maar daarbuiten werd elke vierkante meter gereserveerd voor de landbouw. Dat was een hele andere situatie dan in de vooroorlogse Wieringermeerpolder, waar de grond ten gevolge van de landbouwcrisis goedkoper was, en er dus brede bermen gerealiseerd konden worden. Langs de meeste wegen in de Noordoostpolder staan populieren, maar er zijn ook rijen esdoorn en es. In 1948 werden er 120 boerderijen opgeleverd. Samen met Domeinen hadden de boeren hun erfdeling bepaald, waarna ik langsfietste voor de erfbeplanting. De dreiging van de Koude Oorlog maakte een grote moestuin noodzakelijk; ik gaf ook siertuinadviezen en bepaalde

in overleg met de boer de boomgaard en de windsingel om het erf. De erven langs een weg zijn altijd omzoomd met eenzelfde boomsoort als langs de weg is toegepast. Drie staatskwekerijen in de omgeving leverden alle beplanting voor de polder. Er was veel overleg met de stedenbouwkundigen van de verschillende dorpen. Na 1962 raakte het beheer helaas versnipperd. Domeinen gingen de erfbeplanting doen, Rijkswaterstaat de wegbeplanting, Staatsbosbeheer de bossen en de gemeenten de dorpsbeplanting. Vlak voor we de Noordoostpolder verlieten hebben we voor elk dorp een begraafplaats ontworpen.'¹³

De belangrijkste actuele ruimteclaim met grote gevolgen voor het landschapsbeeld is de megaschuur. [5] Bij de uitgifte van de gronden had het grootste bedrijf een oppervlakte van 48 hectare. Tegenwoordig geldt dat een uitzonderlijk klein bedrijf; een gemiddeld bedrijf beslaat nu 70 tot 100 hectare. Ook zijn de opslagmethoden veranderd. Aardappels bijvoorbeeld worden niet meer 'los

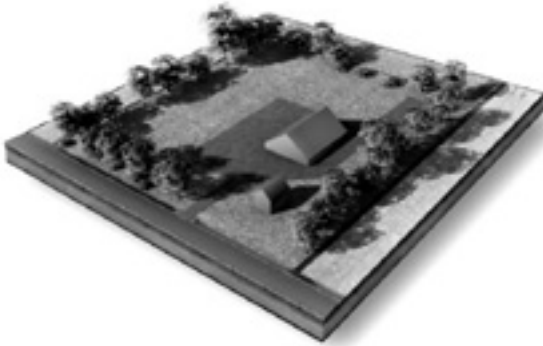
13 M. Steenhuis, interview met Piet Kelder, 12 juni 2002, op film opgenomen in het kader van het project *Maakbaar Landschap. De beroepspraktijk van naoorlogse landschapsarchitecten 1945-1970*.

splendid opportunities for greenery. The farmers didn't need the strip between the canals and the smaller watercourses, so we got that. But beyond that, every square meter was reserved for agriculture. It was an entirely different situation than in the pre-war Wieringermeerpolder, where the land was cheaper because of the agriculture crisis and so broad roadside banks could be created there. We planted poplar trees along most of the roads in the Noordoostpolder, but there are also rows of maple trees and oaks. In 1948, 120 farms were created. The farmers determined the division of their premises together with the Service for State Domains, after which I rode by on my bicycle for the planting of the farmyards. The Cold War threat made a large vegetable garden a necessity; I also gave advice on ornamental gardens and determined the orchard and the green windbreak bordering the farmyard in consultation with the farmers. The farmyards along a road are always bordered by the same species of trees planted along the road. Three state-run nurseries in the area supplied all the trees and plants for the polder. There was a good deal of consultation with the urban designers for the different villages. After 1962, unfortunately, supervision

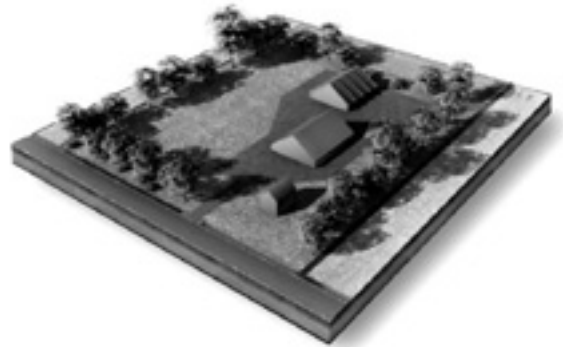
became more fragmented. The Service for State Domains started managing the greenery on the farmyards, the Department of Waterways and Public Works took care of the trees along the roads, the Forestry Commission did the wooded areas and the municipalities looked after the greenery in the villages. Right before we left the Noordoostpolder, we designed a cemetery for each village.'¹³

Today, the most important claim on space with great consequences for the landscape is the mega-barn. [5] When the land was originally parcelled out, the largest farm covered an area of 48 hectares. Nowadays that is exceptionally small – the size an average farm ranges from 70 to 100 hectares. Storage methods have also changed. Potatoes, for example, are no longer loosely dumped but stored in stacked, cube-shaped crates. The prefabricated concrete barns with their low gutters are too small for the stacking of cube crates to be profitable. For financial

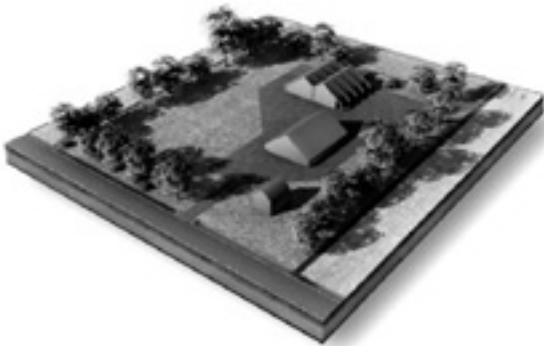
13 M. Steenhuis, interview with Piet Kelder, 12 June 2002, recorded on film for the project *Maakbaar Landschap. De beroepspraktijk van naoorlogse landschapsarchitecten 1945-1970*.

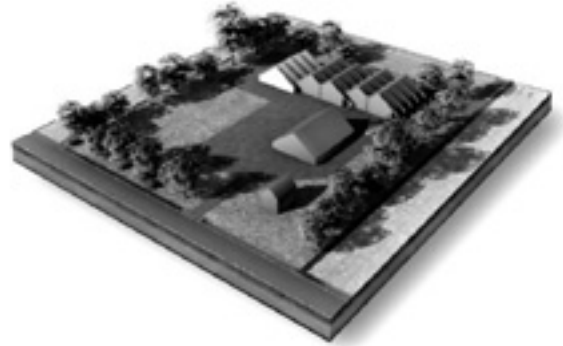
a) Bestaand erf / Existing farmyard

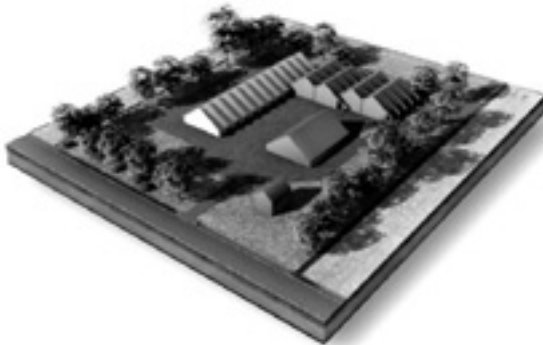
b) Erf met eerste nieuwe schuur schuin achter de bestaande schuur / Farmyard with a first new barn placed at an angle behind the existing barn

c) Eerste uitbreiding van een enkele schuur tot het basismodel, welke zeer geschikt is voor productopslag / First extension of a single-barned barn into the basic model, which is very suitable for storing goods

d) Verdergaande zijwaartse uitbreidingsmogelijkheden achter op het erf / Further sideways extension of the barns at the rear of the farmyard

e) Uitbreidingsmogelijkheid in de lengte van de schuren aan de zijkanten van het erf / Further lengthwise extension of the barns at the edges of the farmyard

Polderschuur #4, het winnende ontwerp van Onix. Gebaseerd op een analyse van de naoorlogse schokbetonschuur, waarvan de karakteristieke spanten aan de buitenzijde zijn geplaatst. Een sterk silhouet met een flinke dakhelling en lage goot. Kuubskisten worden in plaats van in de hoogte in de breedte opgeslagen, in een dubbele, in elkaar geschoven schuur. / Polder Barn #4, the winning design by Onix. Based on an analysis of the post-war prefabricated concrete barn, with the characteristic ribs on the exterior. A strong silhouette with a long sloping roof and low gutter. Cubic-shaped crates are stored in the width rather than vertically, in a telescoped double barn.

gestort', maar opgeslagen in gestapelde kuubskisten. De schokbetonnen schuren zijn te klein, de lage goothoogte maakt het stapelen van kuubskisten onrendabel. Boeren kiezen om financiële redenen voor een nieuwe standaardschuur, gemaakt van damwandprofielen met een hoge goot en nok. Deze schuren zijn moeilijk in te passen op de bestaande erven, met als gevolg dat de erven worden vergroot ten koste van het open landschap, erven buiten de windsingel worden vergroot en zichtlijnen vanaf de erven naar het landschap worden dichtgezet. De gemeente Noordoostpolder voelt zich verbonden met het landschap en liet in 2008 een meervoudige ontwerpopdracht organiseren voor een nieuw type polderschuur, die beter bij het karakter van de Noordoostpolder zou passen.

De opgave van de ontwerpopdracht was het maken van een voorlopig ontwerp voor een nieuw modulair bouwsysteem. Architectenbureau Onix uit Groningen was winnaar van de meervoudige ontwerpopdracht, de twee andere ontwerp bureaus waren DAAD en Makkink en Bey. Hoewel Onix veel aandacht besteedde aan de plaatsing van de schuur op het erf, en pleitte voor een eenduidigheid in nokrichtingen, zou de ontwerpopgave voor de Noordoostpolder op een

schaal hoger het ruimtelijk kader kunnen bieden voor een betekenisvolle door-groei van dit landschap. Het gaat dan om het vinden van een nieuw ritme op de schaal van de hele polder, dat zich voegt binnen de bestaande drie ritmes. De robuustheid van het landschap en de zeventig jaar jonge cultuur van moderniteit verdraagt telkens nieuwe elementen, mits de toolbox en ontwerptaal waarmee het landschap is gemaakt begrepen worden.

reasons, farmers are choosing a new standard barn made of sheet pile sections with a high gutter and ridge. These barns are difficult to situate within existing farmyards, and as a result, farmyards are being enlarged beyond the windscreen of trees, to the detriment of the open landscape, while also closing off sight-lines from farmyards to the landscape. The municipality of Noordoostpolder feels responsible for the landscape and in 2008 organised a multiple design assignment for a new type of polder barn better suited to the character of the region.

The assignment was to make a provisional design for a new modular construction system. Architectenbureau Onix from Groningen was the winner; the two other design firms were DAAD and Makkink en Bey. Although Onix did give great attention to the placement of the barn in the farmyard, arguing for unequivocal ridge directions, a new design assignment for the Noordoostpolder on a larger scale could offer the spatial framework for meaningful growth of this landscape. It would entail finding a new rhythm on the scale of the entire polder that fits within the three existing rhythms. The robustness of this landscape and its 70-year-young

culture of modernity can always sustain new elements, provided that the toolbox and the design idiom with which it was created is understood.

Translation: Jane Bemont